

Főtiszteletű Püspök urak,
Főgondnok úr,
Főjegyző úr,
Konzul úr,
Rektorhelyettes úr,
Dékán asszony,
Tisztelt akadémiai közösség!

Bevezetés

Tanévnyitó előadásomban Jókai Mórról a „felekezet nélküli papról” fogok értekezni, aki egyik méltatója szerint „tele volt nevelő, felvilágosító, embermegváltó és erkölcsöket javító *lévita* szándékkal”.¹ Tudománynépszerűsítő értekezésem hármas célt követ: 1. felidézni Jókai alakját; 2. röviden felvillantani hősei teológiai és vallásos világgépének sokszínűségét; 3. a tiszteletes ifjúságot rábeszélni arra, hogy érdemes Jókait olvasni.

Életrajzi morzsák

Február 18-án lesz kétszáz esztendeje, hogy Komáromban megszületett Jókay József ügyvéd és Pulay Mária ötödik gyermeke, Móric. Az újszülöttet február 20-án Csepy Mihály komáromi káplán keresztelte meg a református egyház szertartása szerint.

Köztudott, hogy Jókai nem csak író volt, hanem politikus, festő, botanikus, természettudós és amatőr csillagász is. Tudománytörténeti szempontból sem elhanyagolható, hogy az 1850-ben megjelent *A láthatatlan csillag* című Afganisztánban játszódó elbeszélésében megijövendölte, hogy az Androméda-ködben egy „új csillag” fog születni. Ezt az új csillagot 1885-ben tehát harmincöt évvel később fedezte fel egy magyar amatőr csillagász, horribile dictu egy nő! A dicsőség, mint lenni szokott egy osztrák csillagásznak jutott. A magyar és nemzetközi sajtó élénk érdeklődéssel követte a felfedezést, és a figyelem Jókaira irányult. Egy orosz író azt javasolta, hogy a csillagot Jókairól nevezzék el.²

Jókai természettudományi és csillagászati ismereteit a református kollégiumokban alapozta meg, itt keltették fel érdeklődését a tudományok iránt, a természettudomány felfedezéseit egész életében érdeklődéssel követte. A kollégiumi neveltetése egy életre meghatározta munkásságát, nem véletlen, hogy a kálvinista diákvilág olyan sokszor visszaköszön regényeiből. Feltételezem, hogy mindenki ismeri *A csittvári krónika* történetét, ennél rokonszenvesebben aligha írtak a debreceni diákokról. Nem a Jókai hibája, hogy ma diákjaink valószínűleg félreértenék a debreceni Nagyerdőben „füveket kereső” deákok szándékát, s a „kondizó” papkisasszonyokkal sem tudnák, hogy mihez kezdjenek. A füveket keresők nem füveztek, hanem botanizáltak, s a kondizó papkisasszony nem „szálába járt”, hanem udvarolt a legátusnak.

Jókai és a vallások

Jókait érdekelte a vallások sokfélesége, műveiben foglalkozott is ezekkel a témákkal. Az ókori kultúrák vallásos világa és a világ nagy vallásai felbukkannak regényeiben. A teljesség igénye nélkül az elsőéves vallástörténet kurzushoz is kapcsolódva ajánlom olvasásra a *Párbaj Istennel* c. elbeszélést. Ebben a hétéves háború vérengzéseit, s a melldőngető magyar hadi virtust elítélendő, a vérszomjas Vitzilopocstli alakját, az azték mitológia főistenét

¹ Mezei József: A valóságteremtő. *Irodalomtörténeti Közlemények* 79(1973) 3. sz., 288.

² Lásd Zsoldos Endre: Kövesligethy Radó, Jókai Mór és az Androméda-köd
<https://ponticulus.hu/rovatok/errata/zsoldos.html#gsc.tab=0> (Utolsó letöltés: 2024.09.19.)

jeleníti meg. Sorai ma is fájdalmasan aktuálisak: „Van egy kegyetlen istenség: Mexicóban „Vitzliputzlinak“ hitták, Európában: „tiszelt publicumnak“ ; aki szomjazza a véráldozatot és bosszúban telhetetlen, aki zúgolódik, ha ma csak négyszáz ember kiomlott vérére látja folyni, „milyen kevés! tegnap ugyanannyi tízezerét itta a föld!“ aki fogat csikorít a kétszázézer gyávéra, a miért százezeret nem áldozott fel a nagy Teocatlí gúláján: aki szomjan lesi, mikor omlik egyik félmillió ember a másik félmillió fejére?”

A muszlim világról és szokásaikról tucatnyi helyen ír, gondoljunk a *Janicsárok végnapjaira* vagy az öregkori *Aki a szívét a homlokán hordja* c. regényére. Elbeszéléseiben feltűnnek a zsidók is, a *Szeretve mind a vérpadigban* a bécsi zsidók 1670-ben történt elűzését beszéli el, *A kőszívű ember fiaiban* a zsidó Salamon talpig becsületes zsidó mondja ki, „hogyan becsületes embernek lenni a legjobb üzlet.” Nem maradnak ki Jókai regényeiből a hinduk és buddhisták sem. *A mi lengyelünkben* a főhős kiváló expozét tart a buddhizmusról.

Jókai és a felekezetek

Gazdag életművében rendre felvonulnak a magyarországi felekezetek képviselői, katolikusok, evangélikusok, reformátusok, unitáriusok, zsidók, nazarénusok, szombatosok. De fel-feltűnnek a székizmatikusok, unitusok, szociniánusok, manicheusok és a sort még ki lehet egészíteni. „Szereplői között 25 jogi, 14 teológiai, 6 tanári, 5 mérnöki, 3 orvosi, 6 katonai, 5 egyéb egyetemi végzettségű, s tizenhárom művészi hivatással bír.”³ Legnagyobb szenvedéllyel a saját felekezetéről és az unitáriusokról ír. A református istentiszteletet és a fennkölt zsolttáráneklést így írja le *A kis királyokban*:

„Nagyszerű az a kálvinista zsolttáráneklés a gyülekezetben; jellemzi magát az egész hitelt. Azok a fennkölt dalok, amiknek szerzője egy szent volt, egy király és egy költő egy személyben, akit az egy Isten (még akkor csak egy kis népfajnak ura) csoda módon felemelt a pásztorhalomról a trónra; – soha senki nem fog azokhoz hasonló énekeket szerezni, nem is teheti más, mint ő, aki színről színre látta a Jehovát, a maga népe előtt járva! S mikor ezeket az őszintén nyilatkozó zsolttáránekeket rázendíti egy éppen olyan őszinte szívű, keleti eredetű nép, aki szeret a maga Istenével közvetlen beszélni: „Kiáltásom halld meg, Isten! Vedd füledben az én könyörgésemet! Mert én szívem nagy ínségből, Messze földről, Kiáltja fölségedet!”⁴ Olyan ez, hogy szinte visszhangzik rá az égboltozat, ahonnan a Kherubim és Szerafim serege felelget rá vissza. Nem félig nyitott szájjal, nem lesunyt fővel, aggóskodva, de tele szívvel és tüdővel bocsátja neki a hangját minden ember; s a koldus rekedt hangja, az obsitos katona recsegése összevegyül a nagy urak és úrasszonyok énekével, s mindenkinek megkönnyebbül szíve-lelke utána.”

Jókai és az unitáriusok

Közismert, hogy Jókai 1877-ben megjelent *Egy az Isten* című regényét az unitáriusokra szabta. A torockói holdsziget az elvesztett Éden metaforája, miként a Senki szigete az *Aranyemberben*, vagy Delejorszag a *Fekete gyémántokban*. Nem fogok az unitáriusokról írott regényről beszélni, csak annyit jegyzek meg, hogy nem véletlen, hogy a budapesti unitárius eklézsia éppen akkor alakult, amikor Jókai az egyistenhívőkről írt regényt.

Jókai racionális és liberális kálvinizmusa, teológiai világnézete és istenképe nagyon közel állt a 19. századi unitárius teológiához. A következőkben regényeiből és elbeszéléseiből

³ Szála Erzsébet: A mérnökség és a természettudományok megjelenítése a romantikus magyar irodalomban – Jókai művei alapján <https://doi.org/10.23716/TTO.03.1996.07> (Utolsó letöltés: 2024.09.19)

⁴ 61. zsolttár.

azokat a részeket emelem ki, amelyek teológiai liberalizmusát domborítják ki. Kezdjük a *Bálványosvár* c. regényével.⁵ A cselekmény a 13. századi Erdélyben játszódik, a keresztények mellett ott élnek a pogány magyarok, az ő viszályaikról és kibéküléseikről szól a regény. A végkifejlet a nagy nemzeti megbékélésben csúcsosodik ki, a pogány magyarok beolvadnak a kereszténységbe. Az író által bemutatott kereszténység azonban mintha nem lenne lényeges. Annak minden eleme megvan a pogányok vallásában. A főhős, a pogány Szilamér megkeresztelkedik szerelme Mike Imola kedvéért, és azért mert Krisztust „derék embernek” tartja. A regény végéről idézem ezt a jelenetet:

„No, nem bánom, én is odahajtom a fejemet a víz alá. Elfogadom mennyei vezéremül a Jézus Krisztust, mert derék ember volt.

– Isten! Isten! édes fiam – igazíták őt helyre az esperes is, meg Sára asszony is.

– No, hát annyival derekabb ember volt, hogy úgy vitte a földi életét, hogy istenné lett. Megismertem az útját, megszerettem: követem.”

Hasonló párbeszédnek vagyunk tanúi az *Egy az Istenben*, Manassé és Gábor között, amikor Manassé kijelenti, hogy ő Istent imádja és Krisztust követi. De felidézhetjük *A kis királyokból* Tanussy Emánuel párbeszédét a kálvinista papokkal, amikor arról beszél, hogy nem hitetlen, imádja Istent és hisz Krisztusban. Ez a dogmák fölött álló, a teológiával nem sokat törődő az etikát és racionalitást előtérbe helyező vallásos világnézet nagyon kedvelt volt a 19. században, unitárius körökben legalábbis.

De Jókait nem csak ezért szeretik az unitáriusok, hanem azért a szoteriológiáért is, amelyet hősei Berend Iván bányamérnök, vagy Tatrangi Dávid székely szombatos ezermester képviselnek. *A fekete gyémántok*ban Berend Iván „megváltó héroszként” győzi le az aktuális Sátánt, a nemzetközi pénzügyi maffiát, és „visszavarázsolja az elveszett paradicsomot” Magyarországra.⁶ Az 1951-ben játszódó *A jövő század regényében* a székely szombatos Tatrangi Dávid győzi le a Gonoszt megtestesítő, az amerikaiaktól is segített kommunista oroszokat. A különleges tehetségekkel megáldott ember saját megváltásának munkása, az erkölcs fölötté áll a dogmáknak a vallás nem fölösleges, de tudomány segít eligazodni a világban. Ez a világ testesül meg a *Fekete gyémántok* Delejorszáágában. Ennek az országnak a lakói fölötté állnak minden tételes vallásnak „nem »hiszik«, hogy van Isten, van lélek, van túlvilág, van örök élet; ők »tudják« már, hogy van! Kell-e ott erényt, szorgalmat, hűséget, jóságot »prédikálni«? Nem. Az éjszark alatt nincsen pap. De hiszen maga a föld teszi nekik könnyűvé az eget megérdemelni. Ameddig a delej befolyása elhat, csodaerővel száll az meg nemcsak eget és földet, de mindent, ami a kettő közt lakik. Az ember szíve alája van vetve annak.”

A regényt újraolvasva akaratlanul is az unitárius káté némely kérdés felelete jutott eszembe. Természetesen nem Jókaitól inspirálódott Ferencz József a káté szerzője, mindketten a 19. századi liberális protestantizmus szellemében alkottak. Idézek a *Fekete gyémántokból*: „A teremtésnek örök törvényei vannak, amik ellen magának a teremtő erőnek sem szabad vétetni”. Az unitárius káté 37. és 41. kérdés-felelete hasonló: „Isten mindent megtehet, amit akar, de törvényeivel ellenkezőt nem cselekszik.” „Isten törvényei tökéletes és örökkévaló törvények”.

⁵ Margócsy István: Bálványosvár – avagy Jókai és a vallás. *Tiszatáj* 68(2014) 5. sz. 62–74.

⁶ Szörényi László: „Undorít már a hősköltevény”. Jókai és a jövő századok regénye. 2015 október.

<https://www.ponticulus.hu/rovatok/hidverok/szorenyi-jokai-es-a-jovo-szazadok.html#gsc.tab=0>

(Utolsó letöltés: 2024.09.19.)

A mi lengyelünk c. regényében Jókai hőse így nyilatkozik a vallásokról: „Én minden vallást jónak tartok, csak a követői legyenek jók. A nagy hitalapítók bizonyára mindannyian jó törvényeket adtak a maguk népének: Mózes, Jézus, Mohamed, Konfucsé, Sakjamuni. Csak megtartsák azokat a törvényeket.”

Az unitárius káté 6. kérdés-feleletében pedig ez van: „Tisztább valláshoz úgy jutottunk, hogy Isten küldött felvilágosult, bölcs valláserkölcsei tanítókat...”

„Isten küldötteit prófétáknak, apostoloknak vagy vallásalapítóknak nevezzük. A történelem folyamán Istennek ilyen küldöttei voltak: Zoroaszter a perzsáknál, Konfucius a kínaiaknál, Mózes és a próféták a zsidóknál, Buddha a hinduknál, Mohamed az araboknál.”

Jókai hőseinek Istene természetfeletti létező, transzcendens valóság, aki fölötté áll a dogmáknak és egyházaknak, teológiai felfogásuk a deizmust és panteizmust juttatják eszünkbe.

Az *Aranyemberben* Teréza vallása közelebb áll a természetvalláshoz mint a kereszténységhez. A pénzt és hatalmat szerető, papi hivatalához méltatlan Sándorovics főesperesnek a feltámadást és a mennyországot firtató kérdésére így válaszolt:

„Hiszed-e a feltámadást? Hiszed-e a mennyországot?”

„Nem hiszem. Nem is kívánom. Nem akarok újra élni. Akarok csendesen aludni a falevél alatt. Porrá fogok válni, s a fa gyökere fölszíja poromat, lesz belőlem falevél; más életet nem óhajtok. A zöld fa ereiben akarok élni, melyet magam ültettem. Nem is hiszek olyan kegyetlen Istent, aki nyomorult teremtéseit még az életen túl is szenvedni parancsolja. Az én Istenem kegyelmes úr, aki a halálban fűnek, fának, embernek pihenést ad.”

Unitárius temetési szertartásokon évtizedekig idézték Jenőy Kálmán Tóth Erzsikehez intézett búcsú szavait: „Ami bennem lélek, veletek megy. Ott fog köztetek lenni mindig. Megtalálsz virágaid között, mikor elhervadnak; megtalálsz a falevélben, mikor lehull; meghallasz az esti harangszóban, mikor elenyészik, s mikor megemlékezel rólam, mindig arccal szemközt fogok veled állani.” (És mégis mozog a föld) Ez a szemlélet és örökélet-hit változatlan népszerűségnek örvend ma is.

Jókai hősei életében a vallási különbségek a szerelemben és a hazaszeretletben oldódnak fel. A ceremóniáknak nem sok hasznuk van, lettlégyen az házasságmegáldás vagy kereszttség. Baradlay Richárdal ki is mondatja az esküvői szertartás kapcsán, hogy: „Elhiszem, hogy a házasságot az Úr Isten szerzette, hanem hogy a ceremóniákat az ördög csinálta hozzá, az bizonyos.”⁷ *A kis királyokban* Tanussy Emmánuel a természetben, egy fűzfa alatt köt házasságot Lizandrával: s az őket összeadó Mántay Móricz mérnök, elcsapott „pap”, a helybéli munkásokból alakít eklézsiát és presbitériumot, s templommá szentel egy vén fűzfát:

„Hát van ennél a felséges nagy fűzfánál különb templom a kerek világon, akit az Úristen saját keze növelt a maga dicsőségére, beboltozott hatalmasabb tetővel, mint a Szent Péter bazilikájának kupolája. Kápolnát nyitott benne, s azt megvilágítja csoda szent fényével, s ideszállítja rá, kik őt magasztalják: az ég szárnyasait; hát nincs-e nekünk templomunk?”

⁷ Margócsy: i. m. 64.

A muzulmán Tímea megkeresztelkedik az *Aranyemberben*, de nem érti és nem is érdekli a felekezetek közötti különbség.

Összegzés

Jókai hősei számára a vallás a társadalmi harmónia és az emberi kapcsolatok egyik kulcsa. Hősei az elveszett paradicsomot próbálják visszaszerezni, de ez csak egy-egy szigeten, a világtól elzárva lehetséges, ott ahol a természet, az erkölcs és gondviselés örök törvényei uralkodnak. Jókai regényei és elbeszélései egy rendkívül összetett vallási világgépet tárnak elénk.

Jókai személyes vallásosságáról nagyon keveset tudunk. Saját nyilatkozata szerint „kálvinista, régi puritán, természetből, meggyőződésből, szabadelvűségből.”

Tiszteletes ifjúság! Meggyőződésem, hogy érdemes Jókai Mór műveit elolvasni, hőseit és utópisztikus szigeteit újra felfedezni. Befejezésül A *Látható Isten* c. esszéjéből a következőket: „Nincs olyan nagy és nincs olyan kicsiny, ahol őt ne látnám. S nem félek kimondani, hogy a nagy és kicsiny között, aki középen áll, az az ember. Nem a csillagos ég, az ember az istenség tanúja. A nap csak eszköz, a föld a cél, bárha ez forog is amaz körül; s a mindenség közepe nem a Szíriusz, hanem az emberi szív, mely megtelt Istennel!”

Tisztelt akadémiai közösség!

A 2024–2025-es tanévre a júliusi és szeptemberi felvételi vizsga után 9 erdélyi 9 királyhágómelléki református, 2 evangélikus és 2 unitárius, összesen 22 hallgató nyert felvételt, és iratkozott be az első évre, 16 férfi és 6 nő. A második évfolyamra 24-en, a harmadik évfolyamra 20-en, a negyedik évfolyamra 10-en, az ötödik évfolyamra 13-an, a hatodik évfolyamra 27-en iratkoztak be. Hallgatóink létszáma az alapképzésen 76, a magiszterképzésen 40, összesen 116 hallgató. A fenntartó egyházkerületek és egyházak szerint a hallgatók megoszlása a következő: az EREK-ből 58, a KREK-ből 34, a MUE-ből 18, a RELE-ből 6 hallgatónk van, százalékarányban EREK 50%, KREK 29%, MUE 15%, RELE 6% nemek szerinti megoszlás százalékban 33% nő 67% százalék férfi. Az elmúlt évhez viszonyítva 3% csökkent a férfi és ugyanannyival nőtt a nő hallgatók száma. IV. és V. évfolyam létszáma különösképpen elgondolkodtató.

A tanári karban nem voltak változások.

Benkő Tímea tanárnő ebben a tanévben sabbat évre ment, helyettesítéséről gondoskodunk. A rendes és ideiglenes megbízatású tanárok mellett társult oktatók, óraadók segítik nevelői és oktatói munkánkat. Isten hozta vissza mindannyiukat Intézetünkbe, kívánom, hogy áldás kísérje közös munkánkat.

A tanévvel kapcsolatos adatok, tudnivalók

Az előttünk álló akadémiai év munka- és tanrendje az Intézet honlapján elérhető, a kollegák és a tiszteletes ifjúság figyelmébe ajánlom.

Tennivalók

Ebben a tanévben számítunk a minőségellenőrző bizottság látogatására. Az új metodológia az elmúlt hetekben jelent meg, bízom benne, hogy az új előírások alapján idejében

elkészülünk a szükséges dokumentációval. Azt is őszintén remélem, hogy a 2024-25. tanévben, ha ideiglenes jelleggel is, de sikerül akkreditáltatni doktori iskolánkat. Ebben a munkában számítok minden kolléga segítségére.

Megköszönve fenntartóink anyagi és erkölcsi támogatását, a továbbiakban is szíves figyelmükbe és jóindulatukba ajánljuk Intézetünket. Isten áldását kérve Intézetünkre és fenntartó egyházainkra a 2024-2025. tanévet megnyitom.